

sinde bulunmaktadır.4°Aynl'nin "Beyân-ı bâ'is-i icâd-i bade" başlığıyla verdiği efsanede Nub'un yerini Adem almıştır. Efsanenin °Aynl'nin eserindeki biçimi şöyledir:

1. "Kadeh-nûşân-ı salıbâ-yı rivâyet
Cenâb-ı mey-perestân-i hikâyet
2. Rivâyet etdiler böyle sarîhan ;
İşitdim meclis-i meyde sahîhan
3. Ebû nâbü'l-beşer Âdem ki vaktâ
O bintü'l-kermi gars etdi ne ra'nâ
4. Şetaretle gelip îblîs-i mel'ûn
Sevincinden zarı oldu meygûn
5. O demde etdi bir tâvûs kurbân
Deminden oldu asl-ı tâk reyyân
6. Varaklar yemyeşil oldukta tekrar
Gelip zebh etdi bir maymun o ağyâr
7. Olunca güreler peyda vü zahir
Getirdi bir esed kesdi o kâfir
8. O kandan dahi hısrım oldu sîr-âb
Misâl-i gonçe-i ezhâr şâd-âb
9. Yine geldi o mel'ûn şâd u mesrur
Bulup reng u letafet olmuş engûr
10. Kesip bu def'a bir hınzîr o hınzîr
Deminden eyledi engûru dil-sîr
11. Bu dört hayvanın evsâfıyla me'lûf
Olur ser-hoş olan her şahs mevsûf
12. Kim evvel reng reng olur likaası
Hemân tâvûsa benzer her edâsı
13. İkinci rütbede maymûnvârî
Olur suhriyye vü bâzîçe kârî
14. Üçüncüde olur arslan misâli
Şeca'atle geçer ol demde hâlî

4 İsmail Ünver, "Ondokuzuncu Yüzyıl Divan Şiiri ve Nesri", Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi, İstanbul 1986, s. 43.

15. Olur en sonra hmzîre mümasil
Eder Hakk'dan onu İblîs gâfil
16. Alâ kavlin bu vak'a ey melek-zâd
Olundu ba'de tufan Nuh'a isnâd
17. Dedi ba°zı rüvâtin üstadı
Vücûd-ı badeye Şit oldu bâdî
18. °Alâ kavlin Cem'e isnâd olundu
Be-her bezm-i safâda yâd olundu
19. Bu suretlerden oldu işte zâhir
Şarabın mucidi İblîs-i kâfir"⁵

Efsanenin özeti: insanoğlunun atası Adem, asma çubuğunu ilk defa diktiğinde lanetlenmiş Şeytan yüzü sevinçten kızarmış halde gelip bir tavus kurban eder ve hayvanın kanıyla Adem'in diktiği asma çubuğunu sular. Asma gelişip yaprak verdiği zaman Şeytan gelip bir maymun kurban eder ve maymunun kanıyla asmanın kökünü sular. Sonra koruklar belirince Şeytan bu sefer bir arslan keser ve onun kanıyla asmayı sular. Koruklar, çiçeklerin suya kanmış tomurcukları gibi arslamın kanıyla beslenir. Üzümler olgunlaştığında Şeytan sevinerek gelir, bir domuz kurban eder ve onun kanıyla asmayı sular. Bundan dolayı şaraba bu dört hayvanın nitelikleri geçmiştir: Sarhoş olan bir kişi yüzü önce renk renk ve her davranışı tavus gibi gösterişli olur. Daha fazla şarap içenin maymun gibi maskaralık ve oyun olur bütün işi. Daha çok şarap içen ise, kendini aralan gibi yürekli bir yiğit sanır. En sonunda, yani çok daha fazla miktarda şarap içen, domuzun özelliklerini kazanır ve Tanrı yolundan uzaklaşır. Şarabın mucidi lanetli Şeytandır.

°Aynî, şiirin ikinci beytinde h'kayenin, içki meclisinde anlatıldığını ve kendisinin de hikayeyi orada işittiğini ve onu duyduğu gibi aktardığını belirtmektedir:

"Rivayet etdiler böyle sarîhan
İşitdim meclîs-i meyde sahîhan"

Yine şair şiirin sonunda aktardığı hikayeye ilgili olarak bilgi verirken yukarıda adından söz ettiğimiz şarabın icadıyla ve mucidiyle ilgili olan "Cemşîd-efsanesi"nin de içki meclislerinde anlatıldığını belirt-

5 İsmail Ünver, a.g.m., s. 43.

mektedir. Şiirin sonunda şarabın Şeytan tarafından icat edildiğini anlatan bu efsaneye ilgili olarak da şöyle demektedir:

"Alâ kavlin bu vak'a ey melek-zâd
Olundu ba'de Tûfân Nuh'a isnâd"

Şairin bu sözlerinden, onun yukarıda gördüğümüz bu efsanenin sözlü gelenekte yaşayan varyantını da bildiği anlaşılmaktadır. Şiirin 17. beytinde de kimi ünlü "ravi"nin, şarabın icadını Şit peygambere istinat ettiğini şöyle ifade etmektedir:

"Dedi ba'zı rûvâtin üstadı
Vücûd-i badeye Şit oldu bâdî"

Şairin bu söylerinden aynı efsaneyi mi yoksa şarabın icadıyla ilgili bambaşka bir efsaneyi mi kastettiğini kestirmek olası değil. Ancak şu kadarını belirtelim ki daha çok aynı efsanenin başka bir varyantından söz ettiğini varsayabiliriz. Burada dikkate değer bir husus 'Aynî'nin bir taraftan aynı efsanenin değişik varyantlarını bilmesi, diğer taraftan şarabın icadıyla ilgili birbirinden farklı gelenekleri tanımasıdır. Bu durum bize bir şair ya da yazarın eserini oluştururken konuyla ilgili tüm bilgileri tespit ettiği ve eserini yazarken bir hazır malzemeyi dilettiği gibi kullandığını göstermesi bakımından ilgili çekicidir. Daha sonra üzerinde duracağımız efsaneye ilgili diğer belgeleri göz önünde tuttuğumuz zaman, 'Aynî'nin bütün bu bilgisine rağmen yeni bir kompozisyona gitmediği, konuyla ilgili öğrendiklerinin hepsini dile getirdikten sonra bunlar arasından hikayenin bilinen bir varyantını tekrar etmekle yetindiği anlaşılmaktadır.

'Aynî'nin "Sâki-nâme" sinde yer alan bu efsanede Şeytanın kurban edip kanlarıyla asmayı suladığı hsyvanlar ve hayvanların hikayedeki sıraları, yukarıda gördüğümüz sözlü varyantından farklıdır: "tavus", "maymun", "esed" (arслан), "hınzır" (domuz), biçiminde sıralanmışlardır.

Efsanenin daha eski tarihli bir varyantı I. Selim dönemi şairlerinden Revânî'nin "İşret-nâme" adlı mesnevisinde yer almaktadır:

1. Gel ey 'ayyâş-ı erbâb-ı me'ânî
Nedendür gör şarâb-ı ergavâni
2. Vücüdma olup iblis 'illet
Ne cevherdür ki bulmuş böyle şüret

3. Anı şikmiş meğer evvelde Şeytân
İçüp tâ kim anı mest ola ingân
4. Ki ya'nî içe Kabil ibni Âdem
Daği evlâdına ola müsellem
5. Ne şeytanlıklar eyler gör bu İblis
Idüben Âdem oğlanına telbis
6. Gel imdi digle bir dürlü rivayet
Ki anun hakkında rengîndür kıkâyet
7. Diküp bâğur) çubuğm evvel Âdem
Cihân yüzün dilerdi ide ^ürrem
8. Gelür anut) dibinde defî Şeytân
Hemân-dem eyledi tâvûs kurbân
9. İçürdi kanın anur) toprağına
Ki tâ bir rengi ire yaprağına
10. Çubuk tutup ki yaprak itdi izhâr
Göresin nice keşf olur bu esrar
11. Boğazladı anun ardınca meymün
Ne gizlü işler işler gör bu mel'ün
12. Anuñ da dökdi kanın ol arada
Nice kez rakş ururdi ol şafâda
13. Kaçan kim ağıza gelmiş yemişi
Görenler urmağa isterdi dişi
14. Yetişdi yine Şeytân cüst u çâlâk
Ki bir şîri orada eyledi ^âk
15. Ne arslan idi kim yetdi getürdi
Boğazladı anuj işin bitürdi
16. Anuñ da dökdi kanın ol maħalde
Meğer kim böyle yazılmış ezelde
17. Üzüminden çıkup oldu hâli
Nice olsa gerekdür dinle hâli
18. O dem öldürdi hınzîri orada
Akıtdı cümle kanın ol arada
19. Kimesne varmasun bağına anuñ
Ne çok kan akdi toprağına anuñ

20. Şarâb için çekildi bunca zahmet
N'ola bulursa halk içinde hürmet
21. °Aoeb mi fitne salarsa cihâna
Sebeb olmuş durur ol bunca kana
22. Bu böyle olmanın bir hikmeti var
Anuçün dürlü dürlü hâleti var
23. İşit benden yine hikmet kelâmın
Getürdüm çün şana işret selâmın
24. Şarâb içenlere olsun beşaret
Bu dört evsâf ile vardur işaret
25. Şu kim ele ala câm-ı. şarâbı
İçüp komaz gönülde ıztırâbı
26. Bir iki sâğarı kim nûş eyler
Anujla hatırını hoş eyler
27. Söze geldükçe şeker-hâlîğ eyler
Hemân tütî gibi güyâhğ eyler
28. Anı bir vaşfa koyar bâlet-i mey
Yüzine reng virür behçet-i mey
29. Neşâtmdan tumban cilve eyler
Olur ol fil ile tâvüsa mazhar
30. Dañi artuğa tâlib olduğınca
Şarab içmeğe râğıb oldı gonca
31. Anug da irişür 'aklına hiffet
tdüp divanelik aqa sirayet
32. Olur Mecnûn gibi hâli diger-gün
İder bâzileri niteki meymün
33. Ne dem başa çıka meyün buharı
Kişimin gider elden ihtiyarı
34. Gözi anuñ dönüp reng-i °akîka
Yemen seyrini eyler fl'l-hakîka
35. İder turduğı yerde hây hüyı
Güherdür durmaz akar ağzı şuyı
36. Katı mest olsa tutmaz anı zencîr
Düşürür ıztırâba halkı çün şîr

37. Aşuran şerrini hadden ziyâde
Virürmiş  aklını bâd ile bade
38. Ki dâyim her kadeh olup kabağa
Uyuklayup olur başı aşığa
39. Geçüben kendüden kalur yabanda
Yatar hınzır gibi horlar anda
40. Bu çâr evsâf anda oldu merkum
Biri zevk ehP içre hayli mazmüm
41. Üçinci vaşfidur inşâna lâyık
İdüt) dördinciden ka^-i halayık
42. Ne hacet ser-hoş olup ceng idesin
Kamu bezm ehlini dil-teng idesin
43. İdesin sohbet içinde yavuzluk
Yaramaz adam olana torjuzbk
44. Revânî sözlerini güş eylerj
Anurjla hâtıruguz hoş eyleg"⁶

Revânî'nin bu şiirinde dile getirdiği efsane ana hatlarıyla şöyledir: Adem Peygamber asma çubuğunu ilk defa ektiği zaman, Şeytan gelir bir tavus kurban eder ve tavusun kaniyla Adem'in diktği asma çubuğunu sular. Bitki tutup, yaprakları yeşermeye başladığında Şeytan güle oynaya gelip bir maymun boğazlar ve maymunun kaniyla asmayı sular. Üzümler olgunlaşıp, yenecek duruma geldiklerinde de Şeytan bir arslan keser ve onun kaniyla asmayı sular. Üzümler toplanıp bitki meyvesiz kaldığında da Şeytan bir domuz kurban eder ve domuzun kaniyla asmayı sular. İşte Şeytanın kesip kanlarıyla asmayı suladığı bu hayvanların vasıfları "kırmızı" şaraba ve onw içen insanlara geçmiştir. Her kim şarap kadehini eline alsa gönlü ferahlar. Bir iki kadeh içince insan keyiflenip papağan gibi konuşkan olur, tatlı sözler eder, yüzüne renk gelir, neşesinden cilve eder. Bu haliyle tavusa benzer. Şaraptan bir miktar daha içerse aklına hiffet gelir, delilik belirtileri baş gösterir, maymun gibi oyun oynamaya başlar. Daha çok içerse,

6 İşret-uâme, Türk Dil Kurumu Kitaplığı, yazma fotokopi No 51, v. 9 b-11 b.

ihtiyarını yitirir, gözleri akik taşı gibi kızarır, hayallere dalar. Durduğu yerde hay u huy eder, ağzından sular akmaya başlar. Daha da çok içip sarhoş olursa onu zincirle bile zaptetmek mümkün olmaz. Arslan gibi çevresindekilere zarar verir onları üzer ve türlü türlü fenalıklar yapar. Haddinden çok içerse, başı aşağıya sarmaya, uyuklamaya başlar kendinden geçip sızar kalır ve domuz gibi horlamaya başlar.

Revânî'nin aktardığı hikâye görüldüğü gibi 'Aynî'nin Sâki-nâme' sinekinin hemen hemen aynıdır: İnsanoğluna kötülük yapmak amacıyla şarabın Şeytan tarafından icat edildiğini, Adem'in ektiği asma çubuğunu sırasıyla dört hayvanın kanlarıyla suladığını ve bu hayvanların vasıflarının asmanın ürünü olan şaraba geçtiğini, bu nedenle şarap içenlerin içtikleri şarap oranında Şeytanın sırasıyla asmayı kanlarıyla suladığı hayvanların niteliklerini aldıklarını dile getirmektedir. Ancak, hikayenin her iki biçiminde önemli bir fark dikkati çekmektedir: 'Aynî'nin Sâki-nâme'sindeki hikayede Şeytanın üzümler olgunlaştığı zaman domuzu kesip onun kanıyla asmayı suladığı ifade edilirken, Revânî'nin şiirinde Şeytan, asmanın ürünleri toplandıktan ve bitkinin meyvesiz kaldığı zaman domuzu kesip kanıyla bitkiyi suladığı kayıtlıdır. Bu durumda domuzun kanının işlevi yok olmaktadır. Ancak hikayenin bütününde, domuz kamının işlevi diğer varyantlardaki işlevi doğrultusunda değerlendirilmiş olduğu görülür. Bu eksikliğin ya da yanlışlığın Revânî'den mi yoksa müstensih-ten mi kaynaklandığı, ancak eserin diğer nüshaları görülmek suretiyle ortaya çıkacak ve düzeltilebilecektir.

Revani, şiirinde doğrudan doğruya içki (şarap) içenlere hitap etmektedir. Onlara ne ölçüde içki içilmesi gerektiği, iştret, sohbet meclislerinde nasıl davranılması gerektiğini öğütlemektedir. Sohbet meclisinde çok içip sarhoş olarak etrafındakilere domuz gibi davranmanın adam olana yaraşmayacağını, ölçülü içki içilmesini telkin etmektedir. Görüldüğü gibi şair prensip olarak içki içmeye karşı değildir.

Bu efsanenin Türkçe başka tarihi bir belgesi Mostarlı 'Ali Dede (b. Muştafa) al-Bosnavî'nin (ölm. 1598) "Muḥâdarat al-avâ'il va-musâmarât al-avâḥir" adlı eserinde tespit edilmiştir⁷. 'Alî Dede'nin adı geçen bu eseri, Subütî'nin tarihi eserinin bir özeti mahiyetindedir⁸.

7 R6ne Basset, Mille et un Contes, re'cits et legendes arabes, Paris 1926, C. III, s. 31.

8 Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Türkçeye Çev. C. Üçok, Ankara 1982. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlarından, s. 13.

Réne Basset, 'Alî Dede'nin efsaneyi XV. yüzyıl ünlü Arap yazarı al-Damirî'nin (Kamâl-ad-dîn Muḥammad b. Mûsâ; ölm. 1405) "Ḥayât al-hayavân al -kubrâ" adlı hayvanlar ansiklopedisi mahiyetindeki eserinden aktarmış olduğunu belirtmektedir⁹.

Efsane ile ilgili tespit edebildiğimiz Türkçe sözlü ve yazılı belgeler şimdilik bunlardan ibarettir. Ancak, eserler tarandıkça yeni belgelerin bulunması olasılığı büyüktür.

Bu güne değin yapılan araştırma ve incelemeler, bu anlatı tipinin uluslararası geniş bir alanda yaygın olduğunu göstermektedir. Arapça varyantları Réne Basset¹⁰, Oskar Dahnhadrt¹¹ ve Otto Spies¹² tarafından tespit edilip efsanenin muhtelif metinleri yayınlanmıştır. XIV. yüzyıl Arap yazarlarından al-İbrîhî (Muḥammad b. Aḥmad; Ölm. 1446) "al-Mustatraf fi-kull fann mustazraf" adlı ve Türkçeye de çevrildiği bilinen eserindeki varyantı 'Aynî'nin Sâlsd-nâme'sinde yer alan hikayenin bazı ayrıntılar dışında hemen hemen aynısıdır:

"Adem Peygamber, asma çubuğunu ilk defa diktiğinde Şeytan gelip asma çubuğunun dibinde bir tavus keser. Asma tavusun kanını emer. Bitki yaprak vermeye başladığı zaman Şeytan bir maymun keser. Asma maymunun da kanını emer. Koruk oluşmaya başlayınca Şeytan gelip asmanın dibinde bir arslan keser. Asma bu hayvanın da kanını emer. Üzümler olgunlaşmaya başladığında Şeytan bir domuz keser. Asma bitkisi onunda kanını emer. Bundan dolayı şarap içenler bu dört niteliği alırlar: Şarabı içince ve alkol damarlarında doluşmaya başlayınca bir tavus gibi göğsünü kabartmaya başlarlar. Sarhoşluk belirtisi baş gösterince bir maymun gibi el çırpmaya, oynamaya başlar. Sarhoşluğu daha da çok artınca arslanın vasıfları kendini göstermeye başlar: Çevresine zarar vermeye başlar, deli gibi birbirin² tutmaz sözler

9 Réne Basset, *Mille et un Coutes*, C. I, s. 31-33.

10 A.y.

11 Oskar Dahnhadrt, *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Marchen, Fabeln und Legenden*. C. I; *Sagen zum Alten Testament*. Leipzig und Berlin 1907, s. 298-311.

12 Otto Spies, *Orientalische Stoffe in den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Beiträge zur Sprach- u. Kulturgeschichte des Orients. Bd. 6. Walldorf-Hessen 1952, s. 34-36 ve Bernhard Heller, "arabische Motive", in: *Handwörterbuch des deutschen Märchens*. Hrg. von Lutz Mackensen. Berlin 1930-1940 (II Cilt), C. I, s. 101; Max Grünebaum, *Gesammte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde*. Hrg. von Felix Perle. Berlin 1901 s. 435.

söyleyip homurdamr. Sonra da domuz gibi eşinmeye başlar, gücünü yitirip uyumak ister."³

Yukarıda belirtildiği gibi, efsane al-İbşihl'nin aktardığı biçimiyle XV. yüzyılın başında ölmüş olan al-Damirî'nin "Hayât al-hayavân" adlı kitabında yer almaktadır. Gerek al-İbşihl'nin, gerekse I. Selim dönemi şairlerinden Revâni'nin, °Ali Dede'nin ve °Ayni'nin aktardıkları hikayenin kaynağı, al-Damirî'nin adı geçen, eseri olmalı. Hikayenin Hayât al-hayavân'daki biçimi şöyledir:

"Adem asma (al-karma) çubuğunu ekince Şeytan gelir ve asmanın üzerinde (dibinde) bir tavus keser. Asma, tavusun kanını emer. Asma tutup, yaprak vermeye başladığında Şeytan gelir ve onun üzerine bir maymun (kırd) boğazlar. Asma maymunun kanını emer. Asmanın meyvesi (koruk) belirince de Şeytan gelir ve bir arslan (esed) kurban eder. Asma arslanın da kanını emer. Üzümler tam olgunlaştığında da bir domuz (hıncır) keser. Asma domuzun da kanını emer. Bundan dolayı şarabı (hamı) içenler bu dört (hayvanın) vasıflarını abrlar: Şarabı ilk defa içince ve içkinin etkisi vücudun organlarına yayılınca, içenin rengi parıldar, tavus g/bi güzelleşir. Sarhoş olmaya başlayınca, maymun gibi el çırpıp, oynamaya başlar. Eğer sarhoşluğu daha da çok artarsa, o zaman onda arslanın nitelikleri kendini gösterir: Gürültü, patırtı etmeye, aptallıklar yapmaya, kavga etmeye ve boş yere böbürlenmeye başlar. Sonrada (daha çok içerse) domuz gibi yerde eşinmeye başlar, gücünü yitirip uyumak ister."⁴

al-Damirî, adı geçen eserinde efsanenin başka bir varyantının metnini vermiştir. Yazarın, "Ravdatu'l-'Ulamâ" adlı kitaptan aktardığını belirttiği hikayede Türkçe sözlü varyantta olduğu gibi Adem'in yennî Nuh Peygamber almıştır. Şeytanın, kanlarıyla asmayı suladığı hay-

13 G. Rat. Alechi, Al-Mostatraf, recueil de morceaux choisis çet la dans toutes les branches de conaissances réputés altreyantes. (1-2 Cilt) Paris 1899-1902, C. II, s. 280-281; Kahire 1303, C. II, Bab: 62, s. 134. Metnin Almanca çevrisi için Bknz. O. Spies, Orientalische Stoffe, s. 34 v.d.

14 Hayat al-hayavân al-kubra'. C. I, Kahire 1362, s. 651 (al-karma). Metin birçok defa muhtelif Batı dillerine çevrilip yayınlanmıştır: Oskar Dfthnhadrt, Natursagen, C. I, s. 298; René Basset, Mille et un Contes, C. III, s. 31.

vanların sayısı artmıştır. Yazar, bu hikaye ile şarabın Nuh'un ümmetine neden haram kılındığını açıklamak istemektedir:

"Nuh a.s. asma çubuğunu ektiği zaman İblis gelip asmanın üzerine üfler. Asma kurur. Nuh buna üzülür. Asmanın kuruma sebebini, oturmuş düşünürken Şeytan gelip ona ne düşündüğünü sorar. Nuh, ona üzüntüsünün sebebini söyleyince Şeytan: 'Ey Allah'ın nebisi! Eğer asmanın yeşermesini istiyorsan, yedi hayvan kurban etmeme izin ver'. Nuh ona 'istediğin?' yap' deyince, İblis arslanı, ayıyı (dubb) panteri (namr), çakalı (İbn âvâ), köpeği, tilkiyi (ta'Jab) ve horozu (dîk) keser ve bu hayvanların kanlarını asmanın köküne döker. O anda asma canlanıp yeşerir. Önceleri asma bir çeşit (renk) üzüm verirken, bundan sonra yedi çeşit üzüm vermeye başlar. İşte bundan dolayı şarap (hamr) içenler arslan gibi cesur, ayı gibi güçlü, panter (namr) gibi hiddetli, çakal g'bi arsız, köpek gibi kavgacı, tilki gibi ve horoz gibi gürültücü, şamatacı olurlar. Bundan dolayı şarap Nuh'un kavmine haram kılınmıştır."¹⁵

°Ali Dede'nin al-Damirî'den aktardığı, efsanenin bu varyantıdır⁶. Efsanenin Türkçe sözlü ve yazılı belgeleri ile yukarıda üzerinde durduğumuz Arapça tarihi belgelerinin yanı sıra Orta Doğu bölgesinden daha eski tarihli bir belgesini 1239'da Maraga'da (Azerbaycan) ölmüş olan Malatya doğumlu Süryani yazar ve tarihçi Mâr Gregory John Bar Hebraeus'un (Jhanna Griğuriyus Abû'l-Farac İbn Ahrûn al-İbrî) "Kethabha Dhe Thunnaye Meghahekhane" (Güldürücü hikayeler Kitabı) adlı Süryanice eserinde⁷ yer almaktadır. Hikayenin bu biçiminde, asmanın ilk defa kimin tarafından yetiştirilmiş olduğu, şarabın karnin tarafından icad edildiği hakkında herhangi bir bilgi verilmediği

¹⁵ al-Damiri, a.g.e., C. I (Kahire 1362), s. 11 (al-asad). Metnin Almanca çevirisi için Bkz: O. Spies, *Orientalische Stoffe*, s. 35.

¹⁶ René Basset, *Mille et un Contes*, C. III, s. 31.

¹⁷ Bazı kaynaklarda bu eserin bizzat Bar Hebraeus tarafından Arapçaya çevrildiği kayıtlıdır: Bknz. Abû'l-Farac Tarihi. Süryancadan İngilizceye çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara 1982 (II Cilt, Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, IIb. Dizi Sayı: 11) C. I, s. 31; Reiner Değen, "Bar Hebraeus", *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Berlin-New York, C. II (1976) s. 1240. Bazı kaynaklarda ise eserin Arapçaya "Kitab al-hadis al-nurfriba" adıyla çevrildiği belirtilmektedir. Bkuz. L. Şeyho, "al-Ahdiş al-mutriba l'ibn al-'ibrî", *Maşriq Dergisi*, C. 20 (1922), s. 709-717 ve s. 767-779.

gibi, hayvanların da ke&ilip kanlarıyla asmanın sulanmasından söz edilmemektedir. Buna karşılık hayvanlar ve bu hayvanların sayısı ile sıralanışları ve vasıfları, "Ravdatu'l- °Ulamâ'" dışında yukarıda tanıtmaya çalıştığımız efsanenin Arapça ve Türkçe kaynaklardaki varyantlarında olduğu gibidir. Bar Hebraeus'un adı geçen eserindeki biçimiyle "mesel" (maxime) şöyledir:

"Bir başka Hintli ded' ki: Şarabın dört vasfı vardır. Bu vasıflar onu içenlere geçer. Birincis" tavusun niteliği, yani şarap içenlere renk ve hareketler güzel görünürler. Sonra maymunun niteliğini alırlar: Herkesle şakalaşmaya başlarlar. Daha sonra aıslanm niteliğini alırlar: Kendilerini güçlü sanıp böbürlenmeye başlarlar. En sonunda da domuzun niteliğini kazanırlar: ölçsüz içip. . . . pislikte debelenmeye başlarlar, nasihat dinlemez olurlar."!⁸

Bar Hebraeus adı geçen kitabında, hikmetli sözler ile hikayelerin bir kısmını kaynaklandıkları kültürlere ve dillere göre sınıflandırmıştır: Yunanca, İbranice, Arapça, Farsça ve Hintçe gibi. Konumuz olan bu efsaneyi de "Hintçe Hikmetler" başlığı altında vermiştir.

Avrupa Varyantları

Bu anlatı tipinin Orta Doğu'da olduğu gibi Avrupa sözlü ve yazılı edebiyatlarında yaygın olduğunu gösteren belgeler tespit edilmiştir. Avrupa sözlü varyantlarının tespit edildiği ülkeler Bulgaristan, Macaristan ve Yunanistandır. Anlatının Bulgarca varyantı Türkçedeki biçimine daha yakındır. Bir başka sözle hikayenin Türkçeden Bulgarcaya aktarılmış olma ihtimali büyüktür.

"Nuh asma çubuğunu bulunca ondan bir dal kesip ekmiş. Ektiği asma çubuğunu su yerine kanla sulamış. Bitkiyi suladığı kanı kuzudan, arslandan ve domuzdan almış. Asma sulandıktan sonra onu Nuh şu sözlerle kutsamıştır: Her kim şarap içerse kuzu gibi neşeli, kim daha fazla içerse arslan gibi korkusuz bir yiğit ve her kim daha da fazla içerse, iğkinin

18 Ernest A. Wallis Budge, Oriental Wit and wisdom or the "Laughable Stories". Collected by mâr Gregory John Bar-Hebraeus. Maphrian of East from A.D. 1264 to 1286, London 1899, s. 29, Nr. CXIII.

ölçüsünü kaçırırsa, domuz gibi yerde yatıp dünyanın maskarası olsun."¹⁹

Burada, her ne kadar hayvanların kesilme sırası açıkça ifade edilmemiş de olsa, hikayenin Türkçe ve Arapça biçimlerinde gördüğümüz gibi içki içenlerin vasıfları, içtikleri oran doğrultusunda belirli hayvanların özelliklerini almaktadırlar. Türkçe varyantından ayrıldığı taraf, Bulgarca hikayede Şeytanın yer almaması, hayvanların bizzat Nuh Peygamber tarafından kesilmesi ve asmanın bu hayvanların kanlarıyla sulanmasıdır. Başka bir değişiklik de hayvanların sayısının dörtten üçe inmiş olmasıdır. Metni elimizde bulunan efsanenin Macarca varyantı daha farklı özellikler göstermektedir. Bu hikayede de Şeytan yer almamaktadır. Nuh'un ilk defa asmayı diktiğinden söz edilmemektedir. Sadece Nuh'un şaraba farklı hayvanların kanlarını kattığı ifade edilmektedir. Macarca efsaneyi diğerlerinden ayıran en önemli husus, Nuh'un şaraba kanlarını karıştırdığı hayvanların sayısı ve bu hayvanların vasıflarının onu içen insanlara geçmesidir. Bir başka sözle, şarabın, insanlarda farklı etkiler yaptığı ifade edilmektedir. Hikaye şöyledir:

"Nuh, şaraba altı hayvanın kanını karıştırdı: Arslanın, kaplanın, ayının, domuzun, maymunun ve güvercinin... Bundan dolayı şarap içenler çeşitli nitelikler alırlar: Kimisi arslan gibi gururlu, kimisi kaplan gibi zalim ve gaddar. Kimisi ayı gibi yalpalar. Kimisi domuz gibi pislikte ystar. Kimisi maymun gibi şehvetli, kimisi de güvercin gibi munis olur."²⁰

Bu anlatının Yunanistan'da iki farklı varyantı tespit edilmiştir, ilkinde asmanın ve şarabın yaratıcısı Tanrıdır. Ancak, asmanın ve dolayısıyla şarabın yaratılışına sebep olan Şeytandır. Burada da hayvanlar yer almakla beraber onların kurban edilip asmanın, kanlarıyla sulanmasından söz edilmemektedir:

"Tanrı dünyayı yarattığı günün ertesinde bütün yaratıklara dünyayı beğenip beğenmediklerini, eksik ya da düzeltilmesi gereken bir yanının olup olmadığını sormaya karar vermiş. Bunu duyan Şeytan hemen horoz ile domuza gidip onlara 'dünyayı beğeniyor musunuz?' diye sormuş. Onlar da

19 Dâhnhardt, *Natursagen*, C. I, s. 308. İlk defa Adolf Strauss, *Die Bulgaren*. Leipzig 1898, s. 87'de yayımlanmıştır.

20 DShnhardt, *Natursagen*, C. I, s. 307 vd. ilk defa Lajos Kálmány, *Szeged Nepe*, III: Kötet Szegeden 1891, s. 180'de yayımlanmıştır.

'iyi' diye cevap vermişler. Şeytan: 'Aziz dostlarım, dünyanın bir eksikliği var: Bodur bir bitki. Üzerinde salkımlar halinde tarh bir meyvesi vardır. Onun için eğer yarın Tanrı size sorarsa, ona böyle söyleyin'diye tenbih etmiş, Ertesi gün Tanrı hayvanları çağırıp, onlara dünya hakkındaki düşüncelerini sormuş. Büyüğünden küçüğüne kadar bütün hayvanlar 'iyi' diye cevap vermişler. Bunun üzerine Tanrı horoz ile domuza 'ya siz? Neden konuşmuyorsunuz? Öyle düşünceli oturuyorsunuz?' demiş. Horoz ve domuz bunun üzerine: 'İyi, güzel, ama küçük bir ağaç eksik, küçük ve yuvarlak meyveler veren. . . Onları sıkınca şarap olur' demişler- Bu sözleri duyan Tanrı der ki. 'Bir asma olsun ve her kim şarap içmezse benim bedduamı alsın ve kim çok fazla şarap içerse onun akb horozunki gibi, yüzü de domuzunki gibi olsun' demiş:"²¹

Efsanenin Yunanca ikinci varyantında ilk defa asma çubuğunu yetiştiren ve ürününden şarap yapan aziz Dionysuos'tur. Hikaye şöyledir:

"Aziz Dionysuos henüz daha küçük iken Naxia'ya gitmek üzere Helas'tan yola çıkmış. Yol uzun olduğu için yorulunca dinlenmek amacıyla bir taşın üzerine oturmuş. Önüne baktığında, ayaklarının altında yerden yükselen bir bitki görmüş. Hoşuna giden bitkiyi birlikte götürüp yetiştirmeye karar vermiş. Bitkiyi alıp yoluna devam etmiş. Hava çok sıcak olduğundan bitki sıcaktan kurur endişesiyle onu yolda bulduğu bir kuşun bacak kemiğinin içine koymuş ve yoluna devam etmiş. Onun kutlu eklerinde asma çubuğu gelişip büyümeye başlar ve içinde bulunduğu kuşun bacak kemiğinin üstünden ve altından dışarıya taşar. Kuruyacak endişesiyle bulduğu bir arslanın bacak kemiğinin içine asma çubuğunu içinde bulduğu kuşun bacak kemiğiyle birlikte koymuş. Fakat kısa bir zaman sonra asma çubuğu daha da gelişip büyüyünce onu içinde bulunduğu kemiklerle birlikte daha büyük olan bir eşeğin bacak kemiğinin içine koymuş. Sonunda Naxia'ya varmış ve orada bitkiyi içinde bulunduğu kemiklerle birlikte toprağa ekmiş. Bitki çabuk büyümüş ve çok

²¹ Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 311. ilk defa Politis Nr. 1002, Atina, Sakallarios 19Q4'te yayımlanmıştır.

güzel üzüm vermeye başlamış. Asmadan ilk şarabı hazırlamış ve insanlara içmeleri için vermiş. Bir de bakmış ki şaraptan içenler kuşlar gibi ötmeye, daha fazla içenler arslan gibi kendilerini güçlü hissetmeye ve daha da fazla içenler eşek gibi olmaya başlamışlar."²²

Görüldüğü gibi Yunanca bu anlatıda kanın yerini, işlevini kemik almıştır. Şarabı içenler, içtikleri oranda asma bitkisinin içinde yetiştirildiği hayvanların kemikleri doğrultusunda o hayvanların niteliklerini almaktadırlar. Bu yönüyle, yani içilen içkinin miktarı doğrultusunda sırasıyla içinde yetiştiği hayvanların kemiklerinin sırasına bağlı olarak içki içenleri aldıkları vasıflar değişmektedir. Bu özellik, hikayeyi Macarca biçiminden ayırmakta, onu Bulgarca, Türkçe ve Arapça varyantlarına yaklaştırmaktadır.

Efsanenin Avrupa yazılı belgeleri XIV—XIX. yüzyıllar arasındaki döneme aittir. Hikaye birçok yazar ve şair tarafından işlenmiştir. Belgeler Reinhold Köhler²³, Oskar Dâhnhardt²⁴ ve René Basset²⁵ tarafından tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Örneğin İsviçreli şair Johann Martin Usteri (1763-1827)'nin eserindeki biçimi, ana hatlarıyla Macar sözlü varyantına yakındır:

"Nuh asma çubuğunu ekmeğe karar verince dört tane çukur kazar ve asma çubuklarını kazmış olduğu çukurlara diker sonra da onları saatlerce kanla sular. İlkin maymunun kanıyla. Bu asmadan yapılmış şarabı içenler maymun gibi olurlar. Her şeyi toz pembe görürler, oynayıp zıplar, türlü maskaralıklar yaparlar, İkinci asmayı kuzu kanıyla sularlar. Bu asmanın ürününden yapılan şaraptan içenler cesaretlerini yitirir, gevezelik, edepsizlik eder, şikayet edip dururlar. Üçüncü asmanın ürününden yapılan şaraptan içenler ise ayı gibi olurlar. Kaşınır, kendi kendilerini ısırp dururlar. Ey sevgili Hristiyan, şarap içmeden önce hangi şaraptan

22 C. Gustav von Hahn, Griechische und albanische Märchen, Leipzig 1864, C. II, s. 76; C. Wachsmuth, Das alte Griechenland in neuen. Bonn 1864, s. 24; Dâhnhardt, Natursagen, C. I, s. 308 vd; Metnin özeti için Bkz. O. Spies, Orientalische Stoffe, s. 34.

23 Reinhold Köhler, Kleinere Schriften, Ed. J. Bolte (3 cilt, 1898-1900), C. I, s. 577; Anzeiger für deutsche Altertutn, 9, 403; Mat Griinebaur, Gesamte AufsTze, s. 435.

24 Dâhnhardt, A.g.e., C. I, s. 293-314.

25 René Basset, Mille et un Contes, C. III, s. 31-33.

içtiğini kendi kendine bir sor. Birincisini iç geriye kalan üçüne ise hiç dokunma."²⁶

Johann Martin Usteri'nin bu şiirinde dile getirdiği anlatının daha eski bir biçimini Alman Johannes Pauli'nin "Schimpf and Ernst" (XVI. yüzyıl) adlı eserinde yer almaktadır. Burada da asmayı ilk yetiştiren Nuh'tur. Nuh, burada da dört ayrı çukura dört asma çubuğu diker ve her birini farklı bir hayvanın kaniyle sular:

"Nuh asma çubuğunu ekmek için dört çukur kazar. Çubuklardan birisini maymun, ikincisini domuz, üçüncüsünü koyun ve dördüncüsünü de arslanın kanlarıyla sular. Bu hayvanların özellikleri o asmaların ürünlerinden yapılan şaraplara ve o şarapları içenlere geçmiş."²⁷

Efsanenin başka bir grup oluşturan yazılı varyantlarında asmayı ya da bağı ilk defa yetiştiren yukarıdaki anlatılarda olduğu gibi yine Nuh'tur. Ancak asmaları hayvanların kaniyle değil, onların pisliğiyle gübrelemesi sonucu, o hayvanların vasıflarının şaraba ve şarabı içen insanlara geçtiği dile getirilmektedir. Alman şair Hans Sachs (1494-1576)'m manzum olarak işlediği hikaye bu grup anlatıya bir örnek oluşturur. Hikayenin özeti:

"Tufandan sonra Nuh ilk defa asma yetiştirir. Toprak verimsiz olduğundan koyun, ayı, domuz ve maymunun pisliğini gübre olarak asma fidanına verir. Bundan dolayı şarap içenler bu dört hayvanın özelliklerini alırlar."²⁸

Yine aynı yüzyıla ait Almanca başka bir şiirde tekrar edilen efsanede asmayı ilk defa bulanın Nuh olduğu ve onun verimli olması için çeşitli hayvanların pisliğiyle gübrelediği anlatılır:

"Tufandan sonra Nuh bağ yetiştirmek istemiş, onun şarabından içmek için. Ancak, toprak ürün vermek istememiş. Bunun üzerine Nuh şöyle bir hileye başvurmuş: Toprağı

²⁶ Johann Martin Usteri. Dichtungen. Hrg. von David Hess. 3. Aufl. C. 3, Leipzig 1877, s. 30; Bu not için Bknz. Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 306.

²⁷ Ed. Hermann Oesterley. Stuttgart 1866 (Litt. Verein 85), s. 161 vd, Nr. 244; Ed. Johannes Bolte, Berlin 1924, Nr. 244; Dähnhardt, Natursageu, C. I, s. 301.

²⁸ Hans Sachs, Sämtliche Fabeln und Schwänke. Ed. Goetze u. Drescher, (6 Cilt, Halle-1893-1913), C. I, s. 379, Nr. 143; Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 303 vd.

yakaladığı dört hayvanın, koyun, ayı, domuz ve maymunun pislikleriyle gübrelemiş. Bunlardan dolayı asmanın ürününden yapılan şarap bu dört hayvanın niteliklerim almış. Bu nitelikler şarabı içenlere geçmiştir: 1- songuiniker: kuzu gibi şuarsuzca neşelenirler. 2- Choleriker: Ayı gibi hiddetli ve kızgın olurlar. 3- Phlegmatiker: Domuz gibi bayağılaşır, adileşirler. 4- Melancholiker: Maymun gibi maskaralık ederler."2^

XVI. yüzyıla ait bir başka Almanca şiirde anlatıldığına göre Nuh ilk defa asmayı bulduğunda, onu şu dört hayvanın pisliğiyle (dışkıyla) gübreler: İnek, maymun, koyun ve domuz. Asma fidanı gübre sayesinde güçlenip verimli olur. Bu hayvanların nitelikleri şarabı içen kadınlara, erkeklere ve rahiplere geçer. Kimisi şarap içince maymun gibi maskaralıklar yapar, kimisi de daha çok içtiğinde domuz gibi pislikte dolaşır.³⁰

Bu anlatı tipinin Avrupa'da tespit edilmiş en eski varyantı XIV. yüzyıl eseri olan "Geste Romanorum" dadır:

"Josephus tabii nesnelere sebebiyle ilgili kitabında der ki: Nuh yabancı asma bitkisini bulmuş ve ona labrusca adını vermiş. (...) Ancak, asmanın ürünü (üzüm) acı olduğundan Nuh arslanın, koyunun, domuzun ve maymunun kanlarını alıp onu toprakla karıştırmış ve asmanın dibine (köküne) koymuş. Bu dört hayvanın kanlarıyla şarap tatlı olmuş. Bu şaraptan Nuh içince kendinden geçmiş, yerde çıplak bir halde yatarken küçük çocukları onun o halini görüp alay etmişler. Bunun üzerine Nuh kendine geldiğinde çocuklarını toplayıp onlara demiş ki: Bu hayvanların kanlarını asmaya vermiş olmamın sebebi, insanlara ders vermek içindir. Çünkü birçok insan şarap içince hiddetlenip arslan kesilir, akılları başlarından gider. Kimisi utangaç olur kuzu gibi. Diğerleri maymun gibi insanların yaptıklarını taklit ederler ama

29 Scheible, Die Fliegenden Blätter aus XVI. und XVII. Jahrhunderts, Stuttgart 1850, s. 136. Bu not için Bkz. Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 306.

30 Emil Weller, Dichtungen des XV. Jahrhunderts, Stuttgart 1874 (Litt. Verein 119), s. 43. Bu not için Bkz. Dähnhardt, Natursagen, C. I, s. 305. Aym tema, Hollandalı Joost van der Vondel (1587-1679) tarafından işlenmiştir. Burada asmanın kanlarıyla sulandığı hayvanlar sırasıyla koyun, domuz ve aslandır. Bkz. Dähnhardt, A.g.e. C, I, s. 306.

bir türlü beceremezler. Onları tutabilmek için insanın kuruşundan yapılmış ayakkabılarının olması gerekir."³¹

Avrupa'da tespit edilmiş olan efsanenin bu varyantında da görüldüğü gibi Şeytan yer almamaktadır. Burada da İlk defa asma fidanını yetiştiren, ac^ olan üzümlerin tatlı olması için dört hayvanı kesip onların kanlarıyla asma fidanını sulayan ve bunun sonucunda tatlı olan üzümlerden ilk defa şarap yapıp içen. sonra da sarhoş olup kendinden geçen Nuh Peygamberdir. Bu efsanenin birçok unsuru, aşağıda metnini vereceğimiz Ahd-i atik'teki Nuh kıssasında yer almaktadır:

"(Tufandan sonra) Onunla gemiden inen oğulları şunlardır: Sam, Ham ve Josef (Yasef). Ham, Kenan'ın babasıdır. Nuh'un üç oğlu bunlardır ve bütün insanlık onlardan türemiştir. Nuh çiftçi oldu. İlk defa bağ yetiştiren odur. Aynı zamanda (üzümden yaptığı) şaraptan da içerde. Bir gün (şarap içip) sarhoş oldu. Çadırında yarı çıplak bir halde yatarken Kenan'ın babası olan Ham onun çadırda yarı çıplak olarak yattığını gördü ve gidip durumu kardeşlerine bildirdi. Sam ve Yasef babalarının cübbesini alıp geri geri yürüyerek babalarına yaklaşıp üstünü örttüler. Başları geriye dönük olduğundan (babalarının) çıplak vücudunu görmediler. Şarabın etkisi geçip Nuh kendine geldiğinde oğullarının yaptıklarını öğrendi ve Ham'a ilendi: 'Kardeşlerinin kölesi ol! Ulu Tanrım, Şam'ın Tanrısı, Kanaan köle olsun. Yasef'e geniş yer ver ve o Şam'ın çadırında otursun. Kanaan da köle olsun'.

— Tanrının kendisine vermiş olduğu armağanı kötüye kullanmakla Nuh günah işledi.

— Babasının işlemiş olduğu günaha sevinen Ham'ı ve ailesini cezalandırdı, Köle oldular.

— Sam ve Jasef (babalarının) işlemiş olduğu günahı örtmüşlerdir. Bundan dolayı günah işlemekten uzak kaldılar,

31 Gesta Romanorum, Ed. Hermann Oesterley, Berlin 1872, s. 539-540; Dähnhardt, Natursagen, C. I, s. 305. Aynı temayı XIV. yüzyıl Alman şairlerinden Meister Stephans Schachbuch işlemiştir. Adı geçen şiirde asmanın üzümlerinin tatlı olması için Nuh, sırasıyla aralanın, kuzunun ve domuzun kanlarını toprakla karıştırıp bitkinin köküne verdiği (gübrelediği) anlatılmaktadır. Bkz.: Dähnhardt, A.g.e. C. I, s. 301 vd.

günahtan kurtuldular. Tanrı bu yüzden onları, saygı görmekle, arılıkla ödüllendirdi."³²

öyle anlaşılıyor ki, gerek Türkçe ve Arapça kaynaklarda, gerekse Avrupa sözlü ve yazılı varyantlarının çoğunda asmayı ya da bağı ilk defa eken ve yetiştiren kimsenin Nuh Peygamber olması, Ahd-i atik'teki bu Nuh kıssasına geri gitmektedir. Arap Yazar al-Mas'ûdî (Abü'l Hasan 'Alî b. al-Husayn, Ölm. H. 345 / 95633'da bağı ilk defa Nuh tarafından yetiştirilmiş olduğunu yazmaktadır. Buna karşılık bazı Türkçe ve Arapça varyantlarda Nuh'un yerini Adem Peygamberin almış olduğunu yukarıda gördük. Bu değişiklik büyük bir olasılıkla İslami geleneğin etkisiyle meydana gelmiştir. Çünkü İslami geleneğe göre çiftçilerin piri Adem Atadır. Adem, cennetten kovulduktan sonra yer yüzünde ilk defa toprağı sürüp eken ve ürün yetiştiren insandır. Kısas-ı enbiyalar başta olmak üzere, peygamberler tarihine yer veren, yaratılışı anlatan birçok İslami kaynaktaki Adem kıssasında bu bilgileri bulmamız mümkündür. Buna karşılık bu anlatı tipinin asıl motifini oluşturan, Şeytanın değişik hayvanların kanlarıyla asmayı sulamasından dolayı bu hayvanların vasıflarının şaraba ve şarabı içen insanlara geçmesi Ahd-ı atik'teki Nuh kıssasında yer almamaktadır. Bu da bize motifin sonradan Nuh ya da Adem'e aktarılmış olduğunu göstermektedir³⁴.

32 Die Bibel öder die ganze Heiligen Schrift des Alten und Neuen Testaments. Neu übertragene mit neuen Überschriften und Erklärungen von Hans Bruns. Brunner Verlag. Gießen Basel 1963, s. 15 vd.

33 Murûc al-dâhab, Bkz. Maçoudi Les proiries d'or Texte et traduction par C. Barbierde Meynard et Pavet de Courtelle, Paris 1861, C. II, s. 92. Nuh'un şarabın mucidi oluşu, kimi bilim adamlarınca Orta Doğu takvim mythoslarına geri gitmektedir. Orta doğu takvim mythoslarında muzaffer yıl tanrısı şarabın mucididir. Örneğin Osiris-Dionysos mythosunda parçalanmış yıl tanrısı da Nuh gibi asmayı ilk defa yetiştirmiştir. Bu mythosun bir varyantı da Diana, cezbedici yüreği bulmuş ve onu sonra yere (toprağı) gömmüş. O yerden , asma [bitmiş.- Bkz. Dr. Alfred Jeremios, Babylonisches in Neuen Testament, Leipzig 1905,s.33; Waldemar Liungman, Tradition Wanderungen Euphrat-Rhein, Helsinki 1938, C. I, s. 106-170. özellikle, s. 170. Osiris ve Dionysos şarap tanrılarıdır. Bkz. W. Liungman, A.g.e. C. II, II, s. 442.

34 örneğin Ahmed-i Bîcân'ın "Envârü'l-'Aşîkîn" adlı kitabında şöyle anlatılmaktadır: "5dem (A.S.) uçmaktan çıktığı zaman karnı açtı Cebrâ'î (A.S.) buğday getirdi. Ekmesini, biçmesini öğretti. Hz. Adem buğdayı öküzle ekti. Buğday filizlendi..." Yazıcıoğlu Ahmed-i Bîcân, Envârü'l-'Aşîkîn. Bugünkü Türkçeyle yazan Mehmet Figani, İstanbul 1970, s. 63. M. 1035'te ölen İvlabî'nin "Arâ' isü'l-macâlis" adlı Kışâşu'l-enbiyâ'sının XIV. yüzyılda Türkçeye yapılmış çevirisinde de şöyle denilmektedir: "Evvel yir yüzünde ekin Âdem ekdi", Türk Dil Kurumu Kitaplığı, No: A 145.

İbrani Varyantları:

Bu güne kadar bu anlatı tipi üzerinde yapılan araştırmalar İbranice varyantlarının da olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle J.A. Fabrius'un "Codex Pseudopigraphus Veteris Testamenti" (Hamburg 1722, C. I, s. 275) adlı eserinde efsaneyi Yahudi hikayesi olarak nitelendirmesi uzan süre hikayenin kaynağının İbranice edebiyatında aranmasına neden olmuştur³⁵. Bu araştırmalar sonucunda efsanenin birçok İbranice varyantı tespit edilmiştir. Örneğin Josua İbn Şuayb Daraşa'nın "Midraş Bereşit Rabba" adlı kitabında hikayenin başlangıç kısmı yer almaktadır:

"Nuh asmayı ekmeğe gittiğinde Şemday (ruh, Şeytan) ile karşılaşmış. Şemday Nuh'a demiş ki: Senimle ortaklık yapmak istiyorum, yalnız bana ait yere gelmemeye dikkat et, sonra sana zararım dokunur."³⁶

Gedalya İbn Yahya'nın "Şalşelet hakabbalah" adlı kitabında yer alan efsanenin varyantı yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Avrupa varyantlarından farklı değildir:

"Nuh bir keçi tekesinin olgunlaşmamış üzümleri (korukları) ki buna İtalyanca Labrusca denir yediğini ve hayvanın daha sonra kendinden geçip neşelendiğini görmüş. Bunun üzerine Nuh üzüm çubuğunu almış onu arslanm, domuzun, kuzunun ve maymunun kanlarıyla yıkamış ve ekmiş. Asma çubuğu ürün verince üzümlerin suyunu içip sarhoş olmuş"³⁷.

Max Grünebaum'a göre bu hikaye, ilk defa 1535'te Bergoma (İtalya)'da yazılmış Latince bir kitaptan aktarmıştır.³⁸ Yani adı geçen bu kitaptaki hikaye sonradan İbraniceye çevrilmiştir. Efsanenin metnini gördüğümüz başka bir İbranice varyantı "Midraş Tancuma"da bulunmaktadır. Hikaye şöyledir:

"Nuh, asma çubuğunu ekmeyi düşündüğü zaman Şeytan gelip ona: 'Ne ekiyorsun burada?' diye sormuş. Nuh; 'Asma

35 O. Spies, Orientalische Stoffe, s. 34.

36 Dähnhardt, Natursagen, C. I, s. 301.

Midrasch, der Bereschit Rabba, Das ist die haggadische Auslegung der Genesis zum ersten Male ins Deutsch Übertragen von August Wünsche Leipzig 1881, s. 161.

37 Bkz. Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 301.

38 Adı geçen kitap: "Supplementum chronicorum a veneranda patri Jacobo philippo Bergomate"dir.

çubuğu' diye cevap vermiş. Şeytan: 'Ne işe yarar bu?' Nuh: Meyvesi hem taze iken, heni de kuruyunca tatlı olur. Suyundan şarap yapılır. İnsanın gönlünü ferahlatıp, neşe ile doldurur' diye cevap vermiş. Şeytan, Nuh'a: 'Gel, asmayı hep birlikte yetiştirelim (ortak olalım)' demiş. Nuh da: 'Olur, memnun olurum' demiş. Bunun üzerine Şeytan ne mi yaptı? Bir kuzu getirip asmanın dibinde kesti sonra bir arslan, daha sonra bir domuz ve sonunda da bir maymun kesti ve bu hayvanların kanlarıyla asmayı suladı. Şeytan bu yaptıklarıyla Nuh'a şunu anlatmak istiyordu: insan şarap içmediği sürece bir kuzu gibi günahsız, kırılan bir koyun gibi tepkisizdir. Şarabı ölçülü içerse arslan gibi kendini güçlü ve eşi benzeri bulunmaz hisseder. Daha çok içerse domuz gibi pislikte debelenir. Çok daha fazla içip sarhoş olmuş ise, o zaman bir maymun gibi oynayıp zıplamaya başlar, gevezelik eder, saçma sapan şeyler söyler. Ne yapacağını bilemez. Aynı durum Nuh'un da basma gelmişti."³⁹

Efsanenin, 1755 tarihinde basılmış başka bir İbranice kaynakta⁴⁰ tespit edilmiş bir varyantında yalnız "kuzu", "arslan" ve "domuz" yer almaktadır. Burada da Hikayenin aktörleri Nuh ve Şeytandır:

"Nuh kan ter içinde toprağı işlerken Şeytan gelir ve ona der ki: 'Ne yapıyorsun? Bu topraktan hangi verimli ürünü almayı bekliyorsun?' Nuh: 'Asma çubuğu ekiyorum' diye cevap vermiş. Şeytan: 'Asma gururlu bir bitkidir, ürünü değerlidir, insanın neşe ve sevincidir, zahmetin gerçekten değer. Sana yardım etmeme izin verir misin? Müsaade et ürünü paylaşalım.' Nuh ona müsaade eder. Bunun üzerine Şeytan bir kuzu keser ve kanını asma çubuğunun dikildiği yere döker. Bu asmanın suyundan içenler kuzu gibi neşeli, yumuşak huylu olurlar. Şeytanın yaptığını izleyen Nuh eder. Şeytan bu "

" «fer bir arslan tutup keser ve kanını asmanın ekildiği yere

39 Max Grünebaum, *Gesammte Aufsätze*, s. 436; DShnhardt, *A.g.e.*, C. I, s. 309; Eisenmerger, *Entdecktes Judentum 1711*, C. II, s. 628; Leopold Dukes, *Rabbinische Blumenlesse*, Leipzig 1844, s. 192 vd; *Reuve Tradition Populaires*, C. IV, 8. 411.

40 A.M. Tandlau, *Buch der Sagen jüdische Vorzeit*. 2. Atıf]. 1845 Frankfurt a.m. s. 181, Nr. 35; Ludwig Seligmann, *Parabeln, Leğenden und Geschichte aus Talmud und Midrasch*, C. II, s. 277; *Realenzyklopädie für Bibel und Talmud*. Hrg. von Hamburger, 3. Aufl. 1873, Nr. 36; Gould, *Legend of Old Testament Characters I*, s. 134.

döker. Her kim bir az daha üzüm suyu (şarap) içerse, kendini arslan gibi güçlü hissetsin, kan damarlarında köpürerek kaynayacak ve var mı benim gibisi diye böbürlenecek. Nuh, Şeytanın yaptığını seyr ederken, Şeytan bir domuz tutup keser ve asmanın kökünü domuzun kanıyla sular. Her kim üzüm suyundan (şarap) ölçsüz içerse, domuz gibi kirli, bayağı ve kaba olsun, diye⁴¹.

Efsanenin bu varyantı İngiliz yazar Shakespeare tarafından işlenmiştir⁴². Johannes Bolte bununla ilgili olarak Latince bir tiyatro eseri olan "Chamus" a dikkati çekmektedir. Bu eser de 1599'da Almanya'da Scherneckli (Koburg) Jacobs Rosefeldt tarafından yayınlanmıştır. Eserde Nuh'un asma çubuğunu dikerken, Şeytanın gelip bitkiyi "maymun"un, "domuz"un ve "arslan"ın kanlarıyla sulaması ve bundan dolayı da şarap içenlerin, bu hayvanların vasıflarını aldıkları anlatılır⁴³.

Türkçe ve Arapça varyantlarda görmüş olduğumuz gibi efsanenin İbranice varyantlarında da şarabın icadına Şeytan aktif olarak iştirak etmektedir. Bu anlatılarda da şarap içenler, içtikleri oranda Şeytanın kanlarıyla suladığı hayvanların niteliklerini almaktadırlar. Nitekim Otto Spies efsanenin bir varyantını tespit etmiş olduğu "Libro de los Exemplos" (Nr. CCCLXXV: Vinum exsanquine quatuor animalium) adlı kitaptaki yazarın ifadesine dayanarak efsanenin Arapçaya geri gittiğini belirtmektedir⁴⁴.

Efsanenin Hintçe varyantı ve kaynağı ile ilgili görüşler:

Yukarıda belirtildiği gibi Bar Hebraeus, konumuz olan bu anlatı tipini kitabının "Hintçe hikmetli sözler ve hikayeler" (Profitable Sayings of the Indian Sages) başlığı altında vermiştir. Bar Hebraeus'un adı geçen kitabını İngilizceye çevirmiş olan E.A. Wallis Budge, Yazarın kitabını Abü Naşr al-Fârâbî (ölm. 950) nin öğrencisi olan Aḥmad İbn Muḥammad İbn Miskaveyh'in (ölm. 1030) "Adâb al-^carab" adlı eserinden yararlanarak hazırlanmış olduğu ihtimali üzerinde durmuştur⁴⁵. Budge'e göre, İbn Miskaveyh, Arapçanın yanısıra Farsça, İbranice, Yunanca ve Hintçe kaynaklardan yararlanmıştır. Konumuz olan efsanenin kaynağı hakkında ise Budge herhangi bir bilgi vermemiş-

41 Dähnhardt, A.g.e., C.I, s. 310.

42 Shakespeare, Jahrbuch, 1886, 21, 188, Dähnhardt, Natursagen, C. I, s. 310.

43 Dähnhardt, A.g.e., C. I, s. 315 vd.

44 Otto Spies, Orientalische Stoffe, s. 34.

45 Budge, Oriental Wit and Wisdom, s. XXIII.

tır. Oskar Dâhnhardt ise, Bar Hebraeus'un ifadesine dayanarak efsanenin kaynağını Sanskrit edebiyatında aramıştır. Herhangi bir belge tespit edememiş olmasına rağmen benzer fantezilerin Hint edebiyatında da var olduğunu belirtmekte ve örnek olarak afyonun menşeyini ve afyonkeşlerin niteliklerinin sebeplerini açıklayan şu hikayeye işaret etmektedir:

"Bir Rishi (ruh), bîr fareyi sırasıyla önce bir kediye, sonra bir köpeğe, sonra bir maymuna, yaban domuzuna, bir file ve nihayet genç bir kıza dönüştürür. Kız kraliçe olur. Fakat bir gün kuyuya düşüp boğulur. Rishi'nin tavsiyesi üzerine kız bulunduğu yerde bırakılır. Kuyu da toprakla doldurulur. Kızın vücudundan afyon biter. Farenin dönüştürüldüğü her hayvandan afyon içenler bir nitelik alırlar: Fare gibi cesur, kedi gibi süt sever, köpek gibi kavgacı, maymun gibi kirli, yaban domuzu gibi vahşi, fil gibi kuvvetli ve bir kraliçe gibi mağrur olurlar"⁴⁶.

Konumuz olan bu efsanenin Sanskrit edebiyatında tespit edilmiş bir paraleli bugün bilinmektedir. Metnini göremediğimiz bu Sanskritçe hikayeye ilk defa Hanns Oertel tarafından bulunup değerlendirilmiştir⁴⁷. Bu da bize Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bilginin ve Oskar Dâhnhardt'ın tahminini doğrulamaktadır. Ancak, burada üzerinde durulması gereken başka bir sorun daha vardır: Bar Hebraeus'un adı geçen hikayeyi doğrudan doğruya Hintçe bir kaynaktan mı, Farsça bir kaynaktan mı yoksa Budge'nin tahmin ettiği ve Otto Spies'in buna katıldığı görüş doğrultusunda İbn Miskaveyh'in "Adâb al-^carab" adlı eserinden mi aktarmış olduğudur. Otto Spies bu motif? değerlendirirken İbn Miskaveyh'in adı geçen eserini göremediğini belirtmektedir⁴⁸. Bu da bize efsanenin "Adâb al-^carab'da yer alıp almadığı sorusuna bir açıklık getirmemektedir. Diğer taraftan son yıllarda yapılmış olan mukayeseli bir inceleme⁴⁹ Bar Hebraeus'un adı geçen eserinin aslında 1030 tarihinde ölmüş olan al-Âbî'nin (Manşür b. Husayn) "Natr ad-durr" adlı kitabının bir çevirisi olduğunu ortaya koymuştur. Fakat bu incelemeyi

46 Dâhnhardt, *Natursagen*, C. I, s. 298 v.d.

47 Hanns Oertel, "Connecticut from Teiminija Brahmana". *Transaction of the Connecticut of Art and Sciences*, Vol. XV (1909), s. 194-195; O. Spies, *Orientalische Stoffe*, s. 36.

48 O. Spies, *Orientalische Stoffe*, s. 36.

49 Ulrich Marzolph, "Die Ouelle der Ergötzlichen Erzählungen des Bar Hebraens", *Oriens Christianns.*, C. 69 (1986), s. 81-125.

görmemiz* mümkün olmadığını için, efsanenin al-Âbî'nin kitabında bulunup bulunmadığını burada söyleyemeyeceğiz. Bu nedenle de Bar Hebraeus'un mu efsaneyi bir "meşel" haline getirip değiştirdiğini yoksa meselin (maxime) sonradan mı hikayeleştirildiğini şimdilik kaydıyla yanıtlayamayacağız.

Sonuç, bu anlatı tipi ile ilgili gördüğümüz ve değerlendirdiğimiz gerek ulusal sözlü ve tarihi, gerekse uluslararası sözlü ve edebi belgeler, bize onun hem geniş bir coğrafyada yaygın olduğunu, hem de oldukça eski olduğunu göstermektedir. Kaynağı başka bir kültür ya da ülke de olsa, onun Orta Doğuda biçimlendiği açıktır. Bu yeniden biçimlenmede hem Arap-İslam, hem de İbrani geleneklerinin rol oynadığı anlaşılmaktadır: Bir taraftan şarabın İslam dininde "haram" olması ve şarabın Şeytan işi olduğuna dair İslam dininin öğretisi (Kur'an, Maide Suresi, 90), diğer taraftan "Ahd-i atik"e göre Nuh'un tufandan sonra ilk defa asmayı (bağı) yetiştirmiş olması, ürününden şarap yapıp içmesi ve içince de sarhoş olup kendinden geçmesi, efsanenin Orta Doğuda biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Yukarıda ifade edilen nedenlerle Arap—İslam geleneğinde kendine uygun bir zemin bulan efsane daha sonra bir taraftan İbrani edebiyatına, diğer taraftan Türk edebiyatına ve sözlü geleneğine geçmiştir. Diğer taraftan İbranicenin etkisiyle Haçlı seferlerinden sonra, tahminen XIII. yüzyılda Batıya aktarılmış olmalıdır. Batıda yeni kültürel koşullar doğrultusunda efsanenin yeniden biçimlendiği dikkati çekmektedir: Arap, Türk ve İbrani varyantlarında gördüğümüz gibi asmanın ilk yetiştiricisi olan Nuh, Avrupa sözlü ve tarihi varyantlarında varlığını korumuş olmasına rağmen Arap, Türk ve İbrani varyantlarında şarabın mucidi olarak görülen Şeytan yerini Avrupa sözlü ve tarihi varyantlarında Nuh'a bırakmıştır. Bu değişiklikte kuşkusuz, şarabın Hıristiyan dünyasında İslamdaki gibi olmamasının etkisi olmuştur. Çünkü İncil'de Hazret-i İsa'nın şarap içtiği açıkça belirtilmektedir. Bu nedenle şarap kilise geleneğine girmiştir;

"... Onlar yemek yerken, bir ekmek aldı. Şükran duası edip parçaladı ve şakirtlere verdi ve dedi: Alın, yiyin, bu benim bedenimdir. Ve bir kâse alıp şükretti ve onlara vererek dedi: Bundan hepiniz için. Çünkü bu (şarap) benim kanımdır. Günahların bağışlanması için birçokları uğrunda dökülen ahidin kanıdır. Fakat ben size derim: Babamın melekûtunda sizinle taze olarak onu içeceğim." (Matta 26-29)

Bir başka değişiklik ise, Türkçe, Arapça, Süryanice ve İbranicedeki biçiminde sarhoşluğun derecelerinden söz edilirken, Avrupa sözlü ve tarihi varyantların çoğunda değişik hayvanların kanlarıyla sulanmış ya da pislikleriyle gübrelenmiş olan farklı asmaların ürününden yapılan şarapların insanlarda farklı etkiler yaptığı anlatılmaktadır. Örneğin kuzunun kaniyla sulanmış olan asmanın şarabından içenler, kuzunun niteliklerini, arslanın kaniyla sulanmış asmanın şarabından içenlerin de arslanın niteliklerini alacaklarından söz edilmektedir. -

Varyantların çoğunda hayvanların sayısı "dört" olmakla beraber hem Orta Doğu varyantlarında, hem de Avrupa sözlü ve tarihi varyantlarda bu sayı azalıp çoğalabilmektedir. Varyantların çoğunda yer alan hayvanlar sırasıyla "domuz", "arslan" ve "maymun"dur. Arap^ Süryani ve Türkçe tarihi varyantlarda "tavus" ilk sırada yer alan dördüncü hayvandır. Efsanenin İbranicce, Avrupa sözlü ve tarihi varyantlarında ise tavusun yerini "koyun" (ya da "kuzu") almış olup varyantların çoğunda ilk sırada anılmıştır. . . . - - . . .